

14. Библиологичні вісті. – 1927. – № 4. – С. 34.
15. Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь. – М., 1930. – Т. 2. – С. 692.
16. Кулиш П. Об издании украинского словаря / П. Кулиш // Основа. – 1861. – № 1. – С. 334.
17. Україна. – 1931. – № 1-2. – С. 151.
18. Україна. – 1929. – 12 грудня. – С. 40–49.

Надійшла до редколегії 10.10.2008 р.

УДК 39(477)

З. П. Маріна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕТНОГРАФІЧНІ СТУДІЇ Г. А. ЗАЛЮБОВСЬКОГО

Розглянуто архівні матеріали й праці першого етнографа Катеринославського краю Г. А. Залюбовського. Проведено структурний аналіз розвідок дослідника з питань етнографії Катеринославщини та Слобожанщини.

У січні поточного року виповнилося 110 років із дня смерті Г. А. Залюбовського – зачинателя етнографічного вивчення дуже своєрідної в етнічному відношенні Катеринославської губернії.

Останнім часом у зв'язку зі зростанням загального інтересу до проблем української етнографії ім'я цього науковця все частіше привертає увагу дослідників. Маємо на увазі статті Л. Іваннікової, С. Світленка та С. Абросимової. Однак у цих роботах, залежно від наукових уподобань дослідників, переважно йде мова лише про певний напрямок його діяльності, а інші згадуються побіжно. Наприклад, С. Світленко зосереджує свою увагу на діяльності Г. Залюбовського – народолюбця та громадського діяча [12; 13; 14], С. Абросимова згадує цю постать у зв'язку з діяльністю В. Данилова – відомого вченого Катеринослава початку ХХ ст. [1, с. 157]. У руслі обраної нами теми здійснені лише публікації Л. Іваннікової, які дають загальні уявлення про фольклорно-етнографічну діяльність науковця [10; 11].

Це обумовлює необхідність більш ґрунтовного аналізу архівних матеріалів і праць Г. Залюбовського з етнографії Катеринославщини і суміжної з нею Слобожанщини.

Поява у Г. Залюбовського інтересу до народної культури співпала з його вступом вдруге до Харківського університету на філологічний

факультет і була спричинена особливостями суспільного розвитку тогочасного суспільства. Адже 50–60-ті роки XIX ст. – це час розповсюдження ідей романтизму, народоловства.

Усе це сприяло тому, що «студентство робилося проводирем нових поглядів» [15, с. 18]. Це виявилось у значному інтересі студентів до народного життя, народної культури і загалом до «національного питання». Зовнішнім проявом етнічної ідентичності серед студентства Харкова було українське вбрання – «чумарки, сиві шапки та ін.». Г. Залюбовського захоплюють ці нові ідеї і він активно займається їх розповсюдженням.

Певним віддзеркаленням «народоловських» поглядів Григорія Антоновича є замітка «О народном платье» [2]. На жаль, на документі не проставлена дата. Рукопис складається з 10 аркушів, текст вміщено тільки на 5 із них. Це роздуми автора про причини, що зумовили частину представників «из русских людей» відмовитися від іноземного європейського вбрання і звернути увагу на своє, народне. Однак такий вчинок, на думку вченого, є псевдопатріотичним, бо обумовлений тільки бажанням наблизитися «к простолюдину», щоб той дозволив себе вивчати [2, с. 4]. Наприкінці замітки Г. Залюбовський з іронією пише: «Неужели Вы думаете, простолюдины наши так просты и тупы, что сразу поверят вашей искренности лишь только вы переоденетесь в его одежду? – Положительно нет». Основна теза, що декларується автором замітки, полягає у необхідності зберігати народне «платьє», яке, використовуючи сучасну термінологію, є однією з етнічних ознак, що вирізняє етноси поміж собою і водночас сприяє «восприятию народной физиономии» [2, с. 4].

Суто фольклорні матеріали, що були зібрані в населених пунктах Новомосковського та Олександрійського повітів, утримує рукопис «Записки из народных уст» [3]. Автор визначає дату та місце його написання – травень 1862 року, с. Ульянівка Катеринославської губернії. За жанром тут переважає пісенний фольклор, що об'єднує 45 записів, які тематично поділяються на любовні, жартівливі та солдатські пісні. Відзначає, що деякі твори (№ 12 та 13) носять «следы великорусского происхождения», що є цілком закономірним, виходячи з традиційної присутності у складі населення цієї місцевості значного російського компонента.

Архаїчний пласт українського фольклору, прояви якого і зараз подекуди зустрічаються на Дніпропетровщині (с. Личкове, Магдалинівський р-н), презентують у даному творі нечисленні вже й у XIX ст. голосіння, що виступали невід'ємною складовою поховального ритуалу в народній культурі [3, с. 18, 36].

На сторінках «Екатеринославского юбилейного листка», що видавався до 100-річного ювілею міста за ініціативи Григорія Антоновича,

часто зустрічаємо публікації названого автора. Так, в № 12 вміщено «Воспоминания старухи Аграфены Понятовской из м. Игрени, Ново-московского уезда (записан 6.V.1874 г.)». Оповідачка була нянькою в родині Залюбовських. На той час їй виповнилося сімдесят років. Спогади хронологічно відносяться до кінця XVIII – початку XIX ст. і частково, можливо, не зовсім пов'язані з її власними враженнями, а з переказами батьків чи інших родичів. Мова йде про два козацьких курені, один з яких, за інформацією, знаходився на території Потьомкінського саду, другий – на Мандриківці. Історична достовірність цих відомостей не викликає у нас сумнівів, оскільки тут справді існували відомі козацькі поселення, що передували виникненню міста Катеринослава. Маються на увазі Половиця та Старий Кодак. Відносно побуту того часу, жінка відзначає, що козаки і пастухи самі доїли корів, самі масло били й сир виробляли... «жінок у них не було зовсім» [4, с. 108]. А внизу біля Дніпра були болота, очерети непролазні. Багато було звірів, «вовка скільки було, що і вовчі чоботи носили і в вовчих кожухах ходили».

у № 20 того ж часопису є невеличка замітка «Брилевий шлях», в якій автор аналізує перекази щодо етимології назви, зокрема слушною вважає думку про можливість її зв'язку із «курганчиками», які за формою нагадують бриль або тотожність «шляп» у світі Катерини тому ж головному уборові українців. Розглядає його як один із найбільш давніх шляхів на Лівобережжі і називає основні населені пункти маршруту: Полтава – Петриківка – Кам'янка [5, с. 189].

Неабиякий інтерес викликають «Исторические заметки по заселению Екатеринославского уезда» [6]. В них автор зосереджує свою увагу на тих історичних процесах, що були обумовлені наказом Катерини II про скасування Запорозької Січі. Зокрема мова йде про роздачу протягом 1776–1778 років земель козацьких вольностей та їх нових власників. Дослідник називає прізвища 34 осіб, хоча і сам припускає, що це не повний їх перелік [6, л. 3]. Серед населених пунктів згадується і Старий Кодак, що був збудований ще в 1635 році інженером Г. Л. Бопланом, а в 1656 році являв собою значне воєнне укріплення.

Для історії та етнографії краю важливими є й відомості про виникнення переважної більшості поселень на місці козацьких зимівників – Тритузне, Карнаухівка тощо, наводяться легенди з цього приводу, що побутували у народі. Заслужовують на увагу і роздуми автора щодо виникнення м. Нікополя та взагалі про значення в історії козацького часу містечка Микитин Ріг [6, л. 9–13].

Етнографічні матеріали цього рукопису торкаються природних умов території, що розглядається, та обумовлених ними галузей господарства. Називаються скотарство, бджільництво та рибальство. Ціка-

вими також є відомості автора щодо ярмарків. Г. Залюбовський пише, що ще в 1745–1750 роках на Семена (1 вересня) при «Романовском кургане», неподалік від Романкова (зараз територія м. Дніпродзержинська. – З. М.), в ур. Щуровка «обыкновенно съезжаются купцы из Кременчука, Киева и др. мест для закупки скота...». У попередні часи, за відомостями Г. Залюбовського, в районі сучасного с. Вищетарасівка також на Семена влаштовували народні ігри, «турнири, скачки и пиры степные», в яких брали участь і представники польської воєнної еліти (воеводи, полковники та ін.), що перебували на цих землях [6, л. 8]. Є тут згадка і про загальновідомі історичні факти – т. Зв. «лихоліття», коли в 1768-1769 рр. Катеринославський повіт зазнав сильного розорення від татар та про «морову язву» – епідемію, що охопила наш край в 1771-1772 рр.

«Записки по истории Малороссии» датовані Г. Залюбовським травнем 1863 року, позначено також місце написання – Харків [7]. У цей час, за біографічними відомостями, він ще був студентом філологічного факультету Харківського університету. Робота носить оглядовий, певною мірою історіографічний характер. За джерела використані роботи О. Рігельмана та Г. Граб'янки, є посилання на 5 та 7 томи «Истории государства Российского» С. Соловйова [7, л. 11-12]. У ній аналізуються проблеми походження «малороссийского народа» та періоди розвитку населення Малоросії відповідно до існуючої в той час історичної періодизації. Є згадки про Українську лінію, що, власне, визначає верхню хронологічну межу історіописання Г. Залюбовського.

До 1868 року відноситься суто етнографічний рукопис «Заметки о селениях» [8]. У ньому автор пише про свої враження від подорожей по населених пунктах навколо Катеринослава. Першим описує с. Троїцьке, що знаходиться неподалік від сучасного смт Петропавлівка. Цікавим з огляду на етнокультурні взаємовпливи є факт проживання тут спільно росіян та малоросів. З цього приводу Г. Залюбовський підкреслює необхідність прослідкувати «столкновение национальных особенностей» [8, с. 1]. Великороси (росіяни) цього населеного пункту походять із «казаков» української лінії, також тут мешкають старобрядці, що були виселені на Кубань. Для шлюбно-сімейних відносин великоросів характерна ендогамія, але, незважаючи на це, етнографом зафіксовано значний вплив на них культури малоросів. «Все чисто народно-малорусское и издали их можно принять за малоруссов». Однак чоловіки, на відміну від жінок, волосся яких заплетено «как обыкновенно заплетают малорусские бабы», зберігають бороду і зачіску «под скобку с пробором» [8, с. 2], що є традиційним для росіян. Костюм «троєчанина» також сполучає в собі традиції двох етносів,

що, за Г. Залюбовським, простежується і в термінології для визначення його складових – чумарка, чоботи, спідниця, карсет, черевики тощо. Водночас, як підкреслює автор, тільки сорочка зберегла «національні» (етнічні. – З. М.) особливості, що фіксувалися в її крої та вишивці. Слушним і з позицій сучасних етнологічних досліджень є висновок автора щодо необхідності з'ясування причин такого взаємовпливу між двома слов'янськими етносами, корені яких криються в історії «этнографического разрастания», тобто часу заселення та етнічного складу населення цієї території.

Наступним населеним пунктом, опис якого подається в рукописі, була Діївка, що знаходилася на відстані 7 верст від Катеринослава (зараз у межах м. Дніпропетровська). Село розташоване у мальовничому місці, над Дніпром. Правий берег доволі низький, унаслідок чого весною під час паводків вода підтоплювала житла. Селянські городи обсажені вишнями, лозою та вербами. Варте уваги озеро Закітне, яке, за спогадами місцевих жителів, було достатньо глибоким і рибним: щуки досягали в довжину аршина (близько 71 см. – З. М.). Але за десять останніх років, відзначає Г. Залюбовський, воно внаслідок зміни природних умов щезло (було занесене піском), і ця місцевість отримала назву «Закітні плавні» [8, с. 4].

Дуже цікаві матеріали знаходимо у рукописі й про традиції домобудівництва на південь від Катеринослава. Зокрема, автор подає дуже детальний опис процесу побудови житла та господарських будівель у «чисто малоруських» селах – Михайлівці та Привільному. Тут були розповсюджені т. зв. «чамурні хати» (тобто хати з чамуру). Чамур являв собою суміш із глини, землі, піску та соломи, яка ретельно вимішувалась. Оскільки це один із місцевих прийомів домобудівництва, що побутував ще зовсім недавно, наведемо більш детально відомості, що були занотовані в середині XIX ст. нашим земляком.

Для приготування чамуру неподалік від місця, де буде хата чи інша споруда, копають землю діаметром 3-4 сажени (приблизно 6,3–8,4 м), а по центру залишають не копану землю діаметром близько аршина. До перекопаної землі додають глину, солому та пісок. Як зазначає Г. Залюбовський, пропорції між складовими залежать від якостей глини (її «цементності»), а соломи треба якомога більше. Потім суміш поливають водою і місять за допомогою пари волів. Потім із дощок, поставлених у два ряди на ребро на відстані між собою, яка дорівнюватиме товщині стіни, визначають розміри та план забудови. Між дощок накидають чамур та щільно його втрамбовують. Потім знімають дошки і дають висохнути і налаштовують наступний ряд. Водночас готують дерев'яні лутки для дверей та вікон. Коли стіни висохнуть їх, вирівню-

ють за допомогою лопатки, завдяки чому вони стають гладенькими, а потім ззовні та всередині обмазують тонким шаром глини та білюють [8, с. 5-6]. Стеля зводилася традиційним для української хати способом.

Крім чамуру в цих селах використовували для будівництва й інший матеріал – «лампач» – це «кирпич» із землі та полови [8, с. 7]. Технологію його виготовлення Г. Залюбовський обіцяє навести, коли збере відповідний матеріал, але зазначає, що «чамур» більш привабливий у використанні, оскільки більш міцний, ніж «лампач», та ефективний у швидкості зведення стін.

Село Таромське (зараз теж знаходиться в межах м. Дніпропетровська) за часів обстеження славалося розвитком гончарства. Тут мешкало 38 майстрів [8, с. 7-8]. Враховуючи недостатню вивченість традиційних ремесел на теренах Катеринославщини, ці відомості важко переоцінити. Гончарний промисел включав ряд етапів: від заготівлі сировини до готової продукції. Глину, відповідно до записів, копали взимку в сильні морози особливою мотигою, що мала місцеву назву «копаниця». Видобуток здійснювали у спеціальних ямах глибиною 7-8 сажень, т. зв. «печерях». Накопували від 5 до 20 возів глини, яку привозили на подвір'я і залишали. Внаслідок дії природних факторів (снігу або дощу. – З. М.) відбувався процес очищення глини і в ній ставало менше «вузликів» (тобто різних домішок). Глина знаходилася у громадській власності, але кожен із гончарів платив за неї – при одному крузі (гончарному. – З. М.) 1 р. 50 коп., при двох – 2 р. Г. Залюбовський називає також інструменти, які використовували майстри у своїй роботі, – це круг, дерев'яний ніж та копаниця. Тобто власне в процесі виготовлення виробу був задіяний лише дерев'яний ніж. Для обпалення слугували спеціальні печі, що називалися «горені». Типологічно посуд, що виготовлявся майстрами із с. Таромського, представлений горщиками, мисками тощо. Однак, як свідчать записи етнографа, великі за розмірами форми не виготовлялися, що пояснювалося самими гончарями як значне навантаження на руки та ноги [8, с. 7].

У с. Сухачівці, що знаходиться поряд із с. Таромським, було всього два майстри-гончарі. Про це та деякі подробиці щодо видобутку глини Г. Залюбовському сповістив у жовтні 1868 р. мешканець Таромського Веремій Полтавець [8, с. 8].

У цьому ж рукописі на с. 11 вміщено запис, що датований березнем 1875 року і утримує інформацію про населення с. Волоського, що у гирлі р. Сури. Воно представлено двома рівнозначними за чисельністю етносами – молдаванами (валахами) та русаками, які живуть мирно між собою. Із рукопису не зовсім зрозумілою є етнічна ідентифікація

означених народів, оскільки читаємо «малоросы сами называют себя «молдаване». Молдаваны у своєму середовищі спілкуються молдавською мовою, хоча офіційною для них є малоросійська. Усі молдаване значною мірою зазнали впливу на свою культуру з боку малоросіян, хоча, підкреслює автор, деякі риси їх етнічної самобутності й залишилися. Останнє знаходить вияв у весільній обрядовості, де, за висловом Г. Залюбовського, «самі плачки, а хліба нема».

З огляду на актуальну і зараз проблему міжетнічних українсько-російських стосунків у порубіжних з Росією районах викликає інтерес робота Г. Залюбовського «Этнографическая заметка» [9]. Це рукопис із 20 пронумерованих сторінок, 7 із яких не утримують тексту.

Ідея цього дослідження була обумовлена, з точки зору Г. Залюбовського, тим, що «у нас вообще этнография весьма скудна, а по отношению к черте, где столкнулись два названных нами славянских племени нашего отечества, и ничего почти не имеем» [9, с. 6]. Територіально автор зосереджує свій аналіз на пограниччі Воронезької губернії та Слобожанщини, де, за його спостереженнями, села малоросів та великоросів чергуються поміж собою, і називають вони один одного «хохлы» та «москалі». З аналізу свідчить, що жінки більш значною мірою, ніж чоловіки, виступають носіями етнічних ознак, що простежується науковцем наочно в конкретних проявах побуту та культури. Зокрема, значну увагу автор приділяє фіксації особливостей костюму та житла. Так, в с. Орлик, де мешкають «хохлы», в жіночому костюмі зовсім відсутні червоні, а характерні «набойчатые синие или какие-то другие юпки ... на голове – очипок, а не повязка» [9, с. 2]. Продовжуючи далі опис жіночого костюма [9, с. 3], Г. Залюбовський фіксує ті особливості, що залежали від віку його господарки. Зокрема він пише, що «у «дівчат», даже маленьких, лет 9-10, непременно на голове «стрічка» не из ленты, а из платков цветных, а иногда красных, сборчатых лентой пальца в 4 шириною, и довольно искусно заколотых или зашитых, так что «стрічка» выходит в виде сшитого и толстого околышка. Кругом «стрічки» иногда венки из зелени, а иногда просто воткнуто в нее несколько зеленых листиков. Из-под «стрічки» висит коса, в которую вплетены ленты; «намисто» покрывает всю шею и грудь; «дукачі» – непременно украшение у всякой женщины». Наступні дві вікові групи – «молодицы» и «бабы» ходять в «очіпках», але, за спостереженнями науковця, «только форма «очіпка» совершенно походит на шапочку лютеранського пастора... Кругом «очіпка» по околышку его повязывается тонкий платок и довольно толсто, так что из «очіпка» видно только одно дно, а весь головной убор очень похож на турецкую чалму. Плахты были суконные и изготовлены из разных сортов; у ще-

голихи на рубахах вышитые рукава (только белыми нитками), у старух встречаются запаски». Важливим є зауваження автора про побутування цієї традиції й у населення північних повітів Харківської губернії.

Із наведених матеріалів ми спостерігаємо значний консерватизм з боку жінок у збереженні етнічних ознак у такому важливому показнику, як народний костюм. Чоловіки ж обох етносів ходять «по-великорусски». Привертають увагу оточуючих чумаки, які носять сорочки заправленими в штани, що викликає загальне здивування [9, с. 2].

Матеріали ж малоросійського с. Дубенка свідчать про активні взаємовпливи між представниками обох етносів. Процеси аккультурації торкнулися перш за все мови. Так, Г. Залюбовський відзначає, що тут чоловіки знають і володіють краще, ніж жінки, російською мовою (говорять «по-великорусски»), хоча поміж собою всі спілкуються «по-малорусски», і при цьому, за спостереженнями етнографа, мову жінок вирізняє загальна чистота мовлення, хоча у вимові деяких слів все ж відчувається вплив «великорусской речи».

Матеріальна культура значно повільніше та в меншій мірі підлягає змінам, про що свідчать, крім наведеного вище опису костюма, відомості щодо житла, зокрема його зовнішнього вигляду, інтер'єру тощо. Так, у малоросів, на відміну від великоросів, хата вимазана та побілена, відсутні, за свідченнями місцевих жителів, «курные избы», в той час як великороси тільки нещодавно перестали їх будувати. Розташування печі у хатньому просторі також має свої відмінності – у великоросів піч завжди в «кімнаті», навіть якщо будівля складається з кількох приміщень, у малоросів вона виключно в «першій кімнаті біля дверей» [9, с. 3]. Науковець також підкреслює і притаманну традиційну охайність, з одного боку, та безладдя («копоть та грязь» с «пруссакими и тараканами»), з іншого [9, с. 3].

Розуміючи важливість зібраного польового етнографічного матеріалу для розкриття етнокультурної самобутності етносів, що мешкають у порубіжних територіях, Григорій Антонович слушно відзначає складність вивчення цієї проблеми його сучасниками. Основна причина такої ситуації, на думку вченого, полягає в тому, що «этнография как наука разработана еще очень мало для того, чтобы можно было определить, что происходит с народом при вырождении его в другую народность» [9, с. 4]. У даному випадку під «вырождением» маються на увазі зміни в матеріальній та духовній культурі внаслідок процесів аккультурації, коли зникають або певним чином трансформуються притаманні етносу звичаї, обряди і загалом облік культури. Цей процес, як зауважує етнограф, є дуже болючим не взагалі для етносу як абстрактного поняття, а для кожного його представника, бо це своєрідна

боротьба «двух народных субстанций, когда им приходится вытеснять друг друга» [9, с. 5]. Водночас автор розуміє і пророкує «великую будущность этнографии как науки», визнає «великую важность собирания ея данных» [9, с. 5].

Заслугує на увагу не тільки розуміння Г. Залюбовським багатогранності етнічних процесів, що відбуваються між народами, що межують один з одним, а й необхідності опанування самим науковцем певного базового рівня етнологічних знань хоча б про один із етносів – «глибокого знання реставрируемого типа» [9, с. 6], що дасть йому можливість визначити ступінь взаємовпливів поміж ними. Також автор наголошує на такій важливій складовій польових досліджень, якою є фіксація етнографічного матеріалу. Вона, на думку Григорія Антоновича, потребує від дослідника вміння бути уважним, обачним, спостережливим, пильно придивлятися до кожної дрібниці. Цікавою є й спроба визначити за значущістю основні показники етнокультури. Останні торкаються усіх проявів традиційного побуту – народний костюм, домобудівництво, знаряддя праці, господарсько-технічні терміни, звичаї, фольклор, фізичні (антропологічні. – З. М.) особливості етнофора тощо, хоча неоднаково і не водночас вони можуть потрапити в поле зору дослідника.

Для прикладу Г. Залюбовський наводить деякі етнографічні матеріали зі своїх спостережень. Зокрема, мова йде про неоднакову участь жінки у сільськогосподарських роботах. Автор пише про те, що у великоросів та білорусів жінки орють землю та молотять зерно нарівні з чоловіками, а малоросійські жінки цим майже не займаються і мотивують наступним: «це чоловіча робота». Однак така ситуація, як стверджує Григорій Антонович, зафіксована ним лише для малоросіян Катеринославщини, Полтавщини та подекуди зустрінута в Харківській губернії [9, с. 7].

Також цікавим є опис існуючого у великоросів звичаю про заборону жінкам вбивати домашню птицю. Порушення цього табу, за переказом респондента, могло спричинити погіршення споживчих якостей м'яса. Г. Залюбовський був упевнений, що цей звичай саме ним зафіксований уперше. Це ж стосується і переказу щодо причин появи грому, записаний в с. Слов'янка Павлоградського повіту [9, с. 8].

Таким чином, проведений вище аналіз етнографічного доробку Г. А. Залюбовського свідчить не тільки про значний інтерес з його боку до народної культури у різних її проявах, а й віддзеркалює ступінь оволодіння автором методикою її фіксації. Так, у рукописах вказані населені пункти та дати, де проводиться збирання матеріалу, звертається увага на «дрібниці» побуту та костюма, автентичність фольклору

тощо. Перед нами учений, який не обмежує себе тільки збиральницькою практикою, а й розуміється у складних проблемах, які постають перед етнографією (етнологією) на порядку денному. Маються на увазі етнічні процеси, що притаманні й відбуваються на території т. зв. пограниччя. Наскільки ця тема, порушена Григорієм Антоновичем ще в другій половині XIX ст., є важливою і актуальною, свідчать матеріали сучасних досліджень. Вони, зокрема, частково знайшли відображення у науковій конференції Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського «Етнокультурні фактори національної ідентифікації населення українського порубіжжя», що відбулася у м. Києві у 2007 р. Використання Г. Залюбовським у своїх дослідженнях порівняльного методу, що як новітній входив до обігу українських етнографів, також дозволяє нам стверджувати високий професійний рівень науковця.

Бібліографічні посилання

1. *Абросимова С. В.* Катеринославський дослідник В. В. Данилов і його внесок у вивчення місцевої історії та культури / С. В. Абросимова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Д., 2001. – С. 153–160.
2. *Залюбовский Г.* О народном платье / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 4828, с. 1–10.
3. *Залюбовский Г.* Записки из народных уст / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 1379.
4. *Залюбовский Г.* Воспоминания старухи Аграфены Понятовской из м. Игрени, Новомосковского уезда (Записан 6.V.1874 г.) / Г. Залюбовский // Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 12. – С. 108.
5. *Залюбовский Г.* Брилевый шлях / Г. Залюбовский // Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 20. – С. 189.
6. *Залюбовский Г.* Исторические заметки по заселению Екатеринославского уезда / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 4844, с. 1–13.
7. *Залюбовский Г.* Записки по истории Малороссии / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 2005 (В 161), с. 1–15.
8. *Залюбовский Г.* Заметки о селениях / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 12248, с. 1–11.
9. *Залюбовский Г.* Этнографическая заметка / Г. Залюбовский // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. І, спр. 4834, с. 1–20.
10. *Іваннікова Л. В.* Григорій Залюбовський (1836–1898) / Л. В. Іваннікова // Народознавство. – 1995. – № 22–23.

11. *Іваннікова Л. В.* Невтомний катеринославський етнограф / Л. В. Іваннікова // Бористен. – 1998. – С. 9–10.
12. *Світленко С. І.* Визначні діячі українського національного руху пореформеної доби в Катеринославі / С. І. Світленко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – Д., 2004. – Вип. 1. – С. 37–52.
13. *Світленко С. І.* Ідейні погляди та суспільно-політична діяльність Г. А. Залюбовського / С. І. Світленко // Дослідження з історії Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : [зб. наук. пр.] / С. І. Світленко. – Д., 1991. – С. 37–52.
14. *Світленко С. І.* Суспільний рух на Катеринославщині у 50 – 80-х роках XIX століття : [моногр.] / С. І. Світленко. – Д., 2006.
15. *Степовий В.* [Дорошенко Д. І.]. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа Катеринославщини / В. Степовий [Д. І. Дорошенко] // Дніпрові хвилі. Українська часопись. – 1913. – № 2. – С. 17–21.

Надійшла до редколегії 15.10.2008 р.

УДК 94(477) «1850/1891»

С. П. Маслюченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ В КУЛЬТУРНО- НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Аналізуються проблеми напрямків культурної та наукової діяльності Сергія Подолинського, його місця в культурному житті України 60-х – початку 80-х рр. XIX ст.

Сергій Подолинський належить до когорти видатних діячів свого часу, його суспільно-політичні погляди часом відзначалися розпливчастістю, однак завжди мали логічне пояснення. Діяння Подолинського визначалися високою активністю та громадською спрямованістю. Вивчення особи Сергія Подолинського у культурно-науковому житті є актуальною науковою проблемою, вирішення якої значною мірою буде сприяти розумінню особливостей розвитку сучасного йому культурного середовища і в цілому історичного процесу з кінця 60-х років до початку 80-х рр. XIX ст.

Попередні історіографічні студії не мали системного характеру до вивчення проблеми ідеології Сергія Подолинського і його культурної та наукової діяльності. Першим подав біографію діяча Михайло Грушевський, однак потім протягом кількох десятиліть особа С. А. По-

© С. П. Маслюченко, 2008